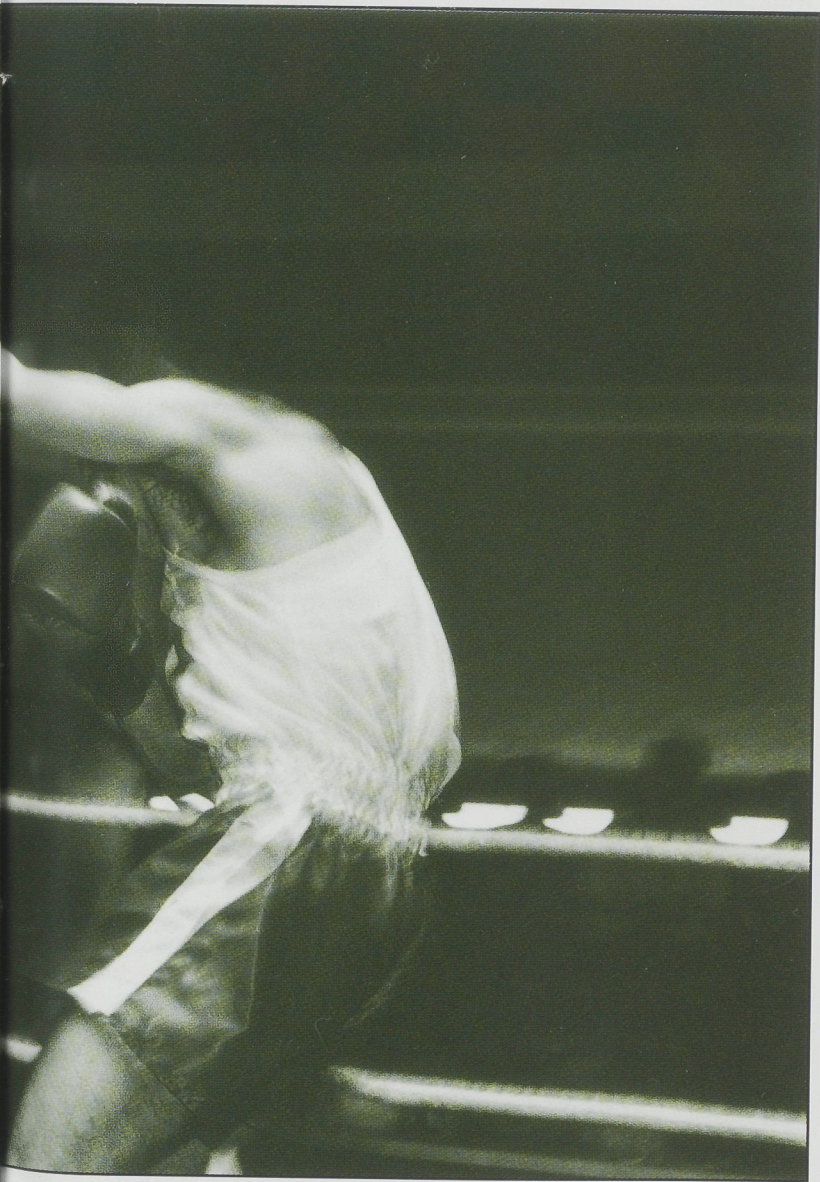

drukten hun stempel op de arbeidsverhoudingen. Dat leidde tot het soort werkzaamheden waarbij vooral eigenschappen als geduld en het vermogen tot overleg het meest van pas komen; niet bepaald eigenschappen waarin agressieve mannen doorgaans uitblonden. De hormonaal bepaalde agressie wordt tegenwoordig genadeloos afgestraft. De macho is een zielige figuur geworden. Ondanks zijn stoerheid is hij, maatschappelijk gezien, nog niet in staat een deuk in een pakje boter te schoppen.

BLOOMETJE

De menselijke natuur lijkt ingetoomd. Op impulsief, agressief gedrag staan keiharde sancties. Dat is wat het beschavingsproces, zoals ooit door de socioloog *Norbert Elias* omschreven, behelst: ieder mens moet leren zich te beheersen, niet toegeven aan spontane aandriften van woede en haat, en tot tien tellen wanneer hij de lust voelt

MICHEL PELLANDERS/HH

opkomen andermans hersenpan te splijten. Aanvankelijk moeten anderen, opvoeders, hem tot beschaving dwingen; later gaat zulk gedrag deel uitmaken van zijn eigen persoonlijkheid. Opgroeien is het volgen van een cursus beschaving.

In maatschappelijk opzicht betekent dit beschavingsproces dat het monopolie op geweld bij de overheid

komt te liggen. Het is burgers niet toegestaan elkaar met stokken of geweren te lijf te gaan om onrecht te wreken. Alleen de overheid is gerechtigd geweld te gebruiken. De overheid doet dat niet op willekeurige, impulsieve wijze maar uit naam van een hoger ideaal: het handhaven van de wet. En bovendien zal de overheid, zo zegt de norm, op uiterst beheerste en terughoudende wijze gebruikmaken van haar monopolie.

Alleen al het bestaan van zulke dwingende normen en regels, geeft aan dat er iets aan de hand is. Er is blijkbaar veel voor nodig om de menselijke neiging tot agressie in te tomen. Het is een precare aangelegenheid; de schending van de norm ligt permanent op de loer. Het taboe op agressie is zelfs zodanig alomvattend dat er nauwelijks een ventiel te vinden is waardoor ongevaarlijke agressie zou kunnen ontsnappen.

Woede en haat worden gezien als dubieuze, gevaarlijke emoties die men geen vrij spel moet laten. Maar ondanks alle pogingen tot beschaving laten ze zich nooit geheel wegmoffelen. Ze horen erbij. Haat is als emotie niet abnormaler dan liefde. Volgens de etholoog *Konrad Lorenz* bestaat er zelfs een duidelijk verband tussen beide. Dieren die in groepsverband leven en dat op volstrekt vreedzame, agressieloze wijze doen, blijken tegelijkertijd nauwelijks in staat om affectieve banden aan te gaan. De prijs voor een agressieloze samenleving is hoog. Het is een simpele, bijna clichématige waarheid: zonder haat geen liefde.

Het verschil in bejegening die deze emoties ten deel valt, is echter frappant. Voor emoties als vriendschap, liefde en zelfs verdriet is een heel arsenaal aan rituelen beschikbaar en er bestaat zelfs een commerciële industrie om ze te stileren. In de boekwinkel zijn talloze voorbedrukte kaarten verkrijgbaar om onze blijdschap of onze deelneming bij een bijzondere gebeurtenis - verjaardag, examen, geboorte maar ook overlijden - tot uitdrukking te brengen. We weten wat een bloemetje kan zeggen. En de televisie toont reeksen programma's die potentiële geliefden met elkaar in contact brengen, of mensen na een ruzie weer met elkaar verzoenen.

De eerste kaart waarin iemand een ellendige, met duizend martelingen geplaveide, langzame dood wordt toegewenst, moet echter nog gedrukt worden. Programma's waarin voormalige geliefden scheldend hun scheiding bezegelen, zullen door de droomfabriek van *Endemol* niet snel in productie worden genomen.

VLOEKEN

Toch bestaan er wel een paar vrijplaatsen waar de hang naar agressie ongegeneerd kan worden uitgeleefd: in de sport bijvoorbeeld en in de kunsten. Het zijn niet altijd de meest verheven kunstvormen die onderdak bieden aan het agressieve sentiment. Er is bijvoorbeeld het genre van de horrorfilm met al zijn extreme bloederigheid. En een van de belangrijkste haatculturen van deze eeuw was de *punk* (met het *dadaïsme* als illustere voorganger). In de jaren zeventig schudde punkmuziek de ingedutte popwereld meedogenloos door elkaar met muziek die krijste, kleren die vloekten, woorden die vuur spuwden. Alles aan punk straalde agressie uit. "*I am an antichrist*", zong *Johnny Rotten* van de *Sex Pistols*, en wanneer hij met zijn ogen rolde, leek de duivel in hem inderdaad een waardige plaatsvervanger op aarde te hebben gevonden. Minstens zo